

Тэарэтычныя асновы развіцця беларускага маўлення і навучання роднай мове дашкольнікаў

Змест

Прадмова	3.
ЧАСТКА 1. ДЗІЦЯЧАЕ МАЎЛЕННЕ: МЕХАНІЗМЫ І ўМОВЫ АВАЛОДАННЯ РОДНАЙ І ДРУГОЙ МОВАМІ	5
1. ПСІХАЛІНГВІСТЫЧНЫЯ ФАКТАРЫ МОўНАГА НАВУЧАННЯ	
1.1 МАЎЛЕНЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ЯК АБ'ЕКТ НАВУЧАННЯ ў ДАШКОЛЬНЫМ ўЗРОСЦЕ	4
1.2 МЕХАНІЗМЫ АВАЛОДАННЯ РОДНАЙ І ДРУГОЙ МОВАМІ	12
1.3 РАЗВІЦЦЁ МАЎЛЕННЯ ДАШКОЛЬНІКА ЯК СРОДКУ КАМУНІКАЦЫІ	18
II. БІЛІНГВІЗМ У ДАШКОЛЬНЫМ ўЗРОСЦЕ	
2.1 ПСІХОЛАГА-ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА БІЛІНГВІЗМУ	24
2.2 ПРАБЛЕМЫ РАЙНЯГА ДВУХМОўЯ	29
ЧАСТКА 2. КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ АСНОВЫ БЕЛАРУСКАМОўНАГА РАЗВІЦЦЯ ДАШКОЛЬНІКАў	
III. РОЛЯ І МЕСЦА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ў СІСТЭМ ДАШКОЛЬНАГА ВыхАВАННЯ	
3.1 САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНАЯ СІТУАЦЫЯ НА БЕЛАРУСІ	41
3.2. АСАБЛІВАСЦІ РУСКА-БЕЛАРУСКАГА ДВУХМОўЯ ў ДАШКОЛЬНІКАў ..	49

3.3. ПСИХОЛАГА-ПЕДАГАГІЧНЫЯ ПЕРАДУМОВЫ БЕЛАРУСКАМОЎНАГА РАЗВІЦЦЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ	58
--	----

IV. ІНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ МАДЭЛЬ НАВУЧАННЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ Ў ДЗІЦЯЧЫМ САДЗЕ	
4.1 СТРАТЭГІЯ НАВУЧАННЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ	65
4.2 МАТЫВАЦЫЯ МАЎЛЕННЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ НА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ..	74
4.3. СІСТЭМАТЫЗАЦЫЯ ЗМЕСТУ МАЎЛЕНЧАЙ РАБОТЫ Ў НАЦЫЯНАЛЬНЫМ ДЗІЦЯЧЫМ САДЗЕ	85
Выкарыстаная літаратура	.91

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

П Р А Д М О В А

У роднай мове выражаюцца і замацоўваюцца змест культуры народа, уласцівыя яму ідэалы і каштоўнасці, спосабы мыслення і ўзаемадзеяння, маральныя нормы і гістарычны вопыт. Па словах рускага педагога К.Дз.Ушынскага, «увесь след свайго духоўнага жыцця народ клапат-ліва захоўвае ў родным слове» (Ушинский 1974, 147), менавіта таму родная мова – гэта вялікі настаўнік для дзіцяці. Тую ж думку праводзіў беларускі народны паэт і педагог Я.Колас, які неаднаразова падкрэсліваў, што “родная мова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет” (Колас 1976, 26).

Навучанне дзяцей нацыянальнай мове ў Беларусі ажыццяўляецца ў спецыфічнай сітуацыі руска-беларускага блізкароднаснага двухмоўя. Для большасці дашкольнікаў першай мовай, якую яны чуюць ад дарослых, на якой вучацца размаўляць і мысліць, мець зносіны з акружаючымі людзьмі, з’яўляецца руская мова. Беларуская мова, да якой дзеці далучаюцца пазней, выступае для іх як другая.

У той жа час беларуская мова для беларускіх дзяцей з’яўляецца роднай мовай, паколькі менавіта яна адлюстроўвае гісторыю, традыцыі беларускага народа, уводзіць у народную паэзію, народныя вераванні, філасофію, тлумачыць прыроду. У наяўнасці ўнікальная сітуацыя, калі другая мова з’яўляецца для чалавека “мовай душы”, а не толькі памяці. Адсюль вынікае складаная праблема навучання рускамоўных дашкольнікаў беларускай мове як другой, але роднай, далучэнне іх да духоўных каштоўнасцей свайго народа, фарміраванне ў іх пачуцця нацыянальнай годнасці.

Прызначэнне дадзенай кнігі – пазнаёміць студэнтаў, якія вывучаюць методыку развіцця маўлення дзяцей у дашкольных установах, з

тэарэтычнымі асновамі фарміравання ў дашкольнікаў з рускамоўных сем'яў маўленчай дзейнасці на беларускай мове. Работа не замяняе падручнік па методыцы, а выступае як дапаможнік па адпаведнаму спецкурсу. Таму ён разлічаны на пэўную пачатковую падрыхтоўку студэнтаў па методыцы, лінгвістыцы і дзіцячай псіхалогіі.

Дапаможнік можа быць выкарыстаны і выхавальнікамі дашкольных устаноў, якім ён, на нашу думку, дапаможа ў складанай працы па маўленчым выхаванні і лінгвістычным развіцці дзяцей у нашай няпростай сацыялінгвістычнай сітуацыі.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

1.2 Механізмы авалодання роднай і другой мовамі

Фарміраванне і развіццё маўленчай дзейнасці ўяўляе сабой складаны і супярэчлівы працэс. Даследчыкі дзіцячага маўлення, аналізуючы гэты від дзейнасці як асаблівы від мэтанакіраваных паводзін, спрабуюць даць адказы на два цэнтральных пытанні: якімі спосабамі дзеці авалодваюць сродкамі маўленчай дзейнасці і што з'яўляецца крыніцай фарміравання і развіцця моўнай здольнасці?

Абодва пытанні вырашаюцца з пазіцый псіхалінгвістычнай школы, заснаванай Л. С. Выгоцкім (А. Р. Лурыя, Н.І.Жынкін, А. А. Лявонцьеў, Г. В. Рабава (Ахуціна), А. М. Шахнаровіч і інш.).

Сродкамі маўленчай дзейнасці з'яўляюцца элементы іерархічна арганізаванай сістэмы мовы – фанемы, марфемы, словы, сказы. Лінгвістыка разглядае мову як сістэму знакаў і правіл іх спалучэння, з дапамогай якіх кадуецца (шыфруецца) нававольная рэчаіснасць (пазамаўленчая рэальнасць). Без знакавай сістэмы не могуць ажыццяўляцца чалавечыя стасункі на моўным узроўні. Зыходзячы з гэтага палажэння, авалоданне сродкамі маўленчай дзейнасці ёсць авалоданне знакамі і знакавымі аперацыямі. Развіваючыся і арыентуючыся ў нававольным асяроддзі, дзіця засвойвае ўласцівасці прадметаў, авалодвае дзеяннямі з імі, спазнае адносіны паміж імі і засвойвае змястоўны бок знака, яго значэнне. Элементы маўленчай сістэмы ўводзяцца ў свядомасць дзіцяці ў выглядзе «лінгвістычнай інфармацыі» (Н.В.Імедадзе) з нававольнага асяроддзя, г. зн. з маўлення акружаючых людзей, і становяцца яго здабыткам. Правільнае разуменне механізму авалодання сродкамі маўленчай дзейнасці адыгрывае вызначальную ролю ў распрацоўцы аптымальнай тэхналогіі навучання мове.

Да нядаўняга часу ў традыцыйнай методыцы захоўвалася палажэнне аб тым, што ў дашкольным дзяцінстве родная і другая мовы засвойваюцца толькі шляхам пераймання маўлення дарослага, інтуітыўна (А. М. Бародзіч, Л. П. Федарэнка і інш.). У аснове традыцыйнай методыкі ляжыць вучэнне аб дынамічным стэрэатыпе, для выпрацоўкі якога неабходны спецыяльныя практыкаванні, шматразовае паўтарэнне слоў, іх формаў, спалучэнняў. Зыходзячы з гэтага палажэння, педагогу дастаткова даваць дашкольнікам ўзоры правільнай гаворкі, выпраўляць маўленчыя памылкі дзяцей і практыкаваць іх ва ўжыванні асабліва цяжкіх слоў, граматычных формаў, у вымаўленні гукаў. У аснове навучання ляжыць рэпрадукцыя, імітацыя маўлення дарослага.

Аднак перайманне як адзіны механізм засваення роднай мовы характэрна для дзяцей канца першага - першай паловы другога года жыцця. Дзеці гэтага ўзросту ўжываюць у маўленні толькі тыя словы, якія яны чулі ад дарослых, прычым у нязменнай форме.

Паступова дзіця як бы «урастае само па сабе» (Л. С. Выгоцкі) у родную гаворку. У аснове гэтага працэсу ляжыць не толькі і не столькі імітацыя. Дзіця сто раз чуе правільнае выказванне дарослага і быццам засвойвае яго. Але раптам, калі пачынае сам фармуляваць фразу, дапускае памылку. Наступны раз робіць «адкрыццё» – кажа правільна. Такое самастойнае практыкаванне ў маўленні Л. С. Выгоцкі назваў «прамежкавай сістэмай гаворкі».

Здольнасць дзіцяці «адкрываць» правілы маўлення, якімі карыстаецца дарослы ў зносінах з ім, дало падставы казаць аб наяўнасці ў малых тонкага «моўнага пачуцця», «лінгвістычных здольнасцяў» (К. Д. Ушыньскі, Л. І. Бажовіч, А. М. Гвоздзеў, К. І. Чукоўскі, Д. Б. Эльконін, Д. Н. Богаяўленскі і інш.). Сучасныя навуковыя працы псіхалагаў і лінгвістаў – даследчыкаў

дзіцячага маўлення (А. А. Лявонцьева, І. А. Зімняй, Т. В. Рабавай (Ахуцінвй), А. М. Шахнаровіча, С. Н.Цэйтлін і інш.) пераканаўча паказваюць, што развіццё маўлення дзяцей характарызуецца не проста перайманнем, прайграннем узораў маўлення дарослага, іх запамінаннем, а таксама інтуітыўнасцю (неасэнсаванасцю) засваення моўных сродкаў і нормаў. Дзіця – не пасіўны аб'ект навучання, які засвойвае толькі гатовыя формы маўлення. Ён актыўны суб'ект пазнавальнай дзейнасці, які асвойвае прадметны свет, узаемаадносіны паміж людзьмі і мову як сродак пазнання і ажыццяўлення гэтай дзейнасці. Вядучым у маўленчым развіцці з'яўляецца кагнітыўнае развіццё, якое стварае аснову для фарміравання семантычнага зв'язна моўнай здольнасці. Маўленчае развіццё – гэта працэс больш глыбокага засваення значэнняў і функцый знакаў, правіл і спосабаў іх спалучэння і ўжывання. Засваенне мовы ідзе, перш за ўсё, шляхам развіцця ў дзяцей моўных абагульненняў і элементарнага ўсведамлення імі моўных з'яў.

Ужо двухгадовае дзіця неўсвядомлена аналізуе тыя выказванні, якія яно чуе ад дарослых. У выніку ім вылучаюцца і абагульняюцца некаторыя элементы моўнай сістэмы, у дзіцяці фармуецца ўнутраная сістэма правілаў маўленчага дзеяння. Дзіця не імітуе, не пераймае гатовыя выказванні, а стварае свае па аналогіі з тымі, што чуе ад дарослых. Пра гэта сведчаць маўленчыя памылкі дзяцей і дзіцячыя неалагізмы.

Спачатку абагульнення дзіцяціносяць шырокі характар: яно само адкрывае правілы маўлення ў самым агульным выглядзе і дзейнічае ў адпаведнасці з тым ці іншым правілам ва ўсіх тэарэтычна магчымых выпадках, часта насуперак таму, што чуе ад дарослых. Адсюль шырока распаўсюджаныя ў раннім узросце «памылкі па аналогіі»: Я маляваю (па аналогіі з шпацырую), Таніная (па аналогіі з чырвоная) і да т. п.

У дашкольным узросце мова, у прыватнасці гукавое афармленне слова, становіцца аб'ектам пільнай увагі дзіцяці. Пазнавальная актыўнасць дашкольніка, накіраваная на мову як адмысловы прадмет, асаблівую галіну аб'ектыўнай рэальнасці, садзейнічае больш глыбокаму пранікненню дзіцяці ў заканамернасці мовы, развіццю моўнай здольнасці, яе фанетычных, лексічных і граматычных кампанентаў. Так, прыкладам граматычных абагульненняў можа служыць неаднаразова апісаны ў літаратуры феномен «словатворчасці», у аснове якога ляжыць механізм аналогіі ўжывання граматычных сродкаў, арыентацыя на гукавую форму слова (К. І. Чукоўскі, А. Г. Тамбовцава, Т. М. Ушакова і інш.). Дзеці ствараюць новыя словы, формы слоў па аналогіі з ужо вядомымі словамі і іх формамі, абагульняючы значэнне такіх моўных адзінак, як марфемы. Напрыклад, дзіця стварае слова перадружылі па аналогіі з пераелі, перапілі, абагульняючы значэнне прыстаўкі пера - і да т. п.

Падобныя ўтварэнні па аналогіі з усёй відавочнасцю паказваюць, што словы ў свядомасці дзіцяці як бы «распаліся» на асобныя марфалагічныя часткі, якімі ён аперыруе, як самастойнымі элементамі. Гэта дэманструе самастойнасць дзіцяці ў стварэнні слоў і іх формаў. Але і тады, калі дзіця ўжывае агульнапрынятыя словы і формы, нельга думаць, што яны заўсёды ў гатовым выглядзе запазычаны з маўлення акружаючых дарослых. Гэта адзначаў яшчэ К. Д. Ушинский: «мы супакойваем сябе звычайна фразай, што дзіця гаворыць на роднай мове проста так, неўсвядомлена, але гэтая фраза роўна нічога не тлумачыць. Калі дзіця ўжывае да месца той ці іншы граматычны абарот, робіць у размове тонкае адрозненне паміж словамі і граматычнымі формамі – гэта значыць, што ён ўсведамляе іх рознасць, хоць і не ў той форме і не тым шляхам, якім бы нам хацелася».

Такім чынам, у аснове развіцця маўлення ляжыць актыўны, творчы працэс авалодання мовай, фарміравання маўленчай дзейнасці.

Згодна з сучаснымі навуковымі данымі, психафізіялагічнай асновай засваення мовы, як і любой творчай дзейнасці, з'яўляецца фарміраванне ў нярвовай сістэме дынамічных часовых сувязяў. Такія сувязі ўстанаўліваюцца імгненна і не патрабуюць, у адрозненне ад дынамічнага стэрэатыпу, шматразовага паўтарэння і станоўчага падмацавання (Т. М. Ушакова).

Са сказанага выцякае: у аснове навучання роднай мове ляжыць фарміраванне ў дзяцей здольнасці арыентавацца ў моўнай рэчаіснасці, моўных адносінах і ўзаемазалежнасцях. «...На яго аснове маўленчыя навыкі і ўменні пераводзяцца з аўтаматычнага плана ў план адвольны... што забяспечвае вялікую эфектыўнасць камунікацый і далейшага маўленчага развіцця». Яно стварае ў дзяцей цікавасць да роднай мовы і забяспечвае творчы характар маўлення, тэндэнцыю да яго самаразвіцця.

У сувязі з вышэйсказаным ўяўляецца неабходным удакладніць тэрміны «развіццё маўлення» і «навучанне мове». Ф. А. Сахін заўважыў, што фармулёўка «навучанне роднай мове» часта выклікае пратэст як школьных, так і дашкольных педагогаў, якія пад гэтым навучаннем разумеюць толькі навучанне тэорыі мовы (зразумела, у рамках школьнай праграмы). У дачыненні да навучання дашкольнікаў роднай мове, лічыў вучоны, трэба казаць не аб навучальным прадмеце, а аб прадмеце, аб'екце засваення (калі ісці ад дзіцяці). У такім выпадку не толькі можна, але і трэба казаць як аб развіцці маўлення дашкольнікаў, так і аб навучанні іх мове, паколькі развіццё маўлення абавязкова ўключае і фарміраванне ў дзяцей элементарнага ўсведамлення некаторых з'яў мовы і маўлення. Карацей кажучы, развіццё мовы – гэта фарміраванне маўленчых навыкаў і ўменняў, а навучанне мове – развіццё элементарнага ўсведамлення моўных і маўленчых з'яў, якое, у сваю

чаргу, садзейнічае больш паспяховаму авалоданню практычнымі маўленчымі навыкамі.

Важнае значэнне для выпрацоўкі аптымальнай тэхналогіі навучання мае пытанне аб прыродзе моўнай здольнасці. Сучасная псіхалінгвістыка зыходзіць з таго, што крыніцай фарміравання моўнай здольнасці з'яўляецца патрэба ў сумеснай дзейнасці і зносінах дзіцяці з іншымі людзьмі, якія забяспечваюць такую дзейнасць. С. Л. Рубінштэйн пісаў: «...першапачатковае авалоданне роднай мовай, сапраўды жывым маўленнем ажыццяўляецца ў працэсе жыццёва матываванай дзейнасці зносінах. Толькі гэтым шляхам дасягаецца сапраўднае авалоданне маўленнем як маўленнем. Дзіця нармальна авалодвае маўленнем – навучаецца размаўляць, карыстаючыся маўленнем у працэсе зносінах, а не вывучаючы яе ў працэсе навучання...».

Названае становішча абумоўлівае камунікатыўную накіраванасць у навучанні мове, пад якім разумеецца накіраванасць на суразмоўцу, аптымальнасць навучання з пункту гледжання ўздзеяння на іншага чалавека. Арганізацыя камунікатыўнага працэсу навучання мове павінна забяспечваць фарміраванне паўнаважнай маўленчай функцыянальнай сістэмы, што магчыма толькі ва ўмовах рэальных маўленчых зносінах або набліжаных да іх, так званых вучэбна-камунікатыўных сітуацыях. Таму важна прааналізаваць заканамернасці камунікатыўнага развіцця дашкольнага ўзросту. Камунікатыўнае развіццё, па А. І. Зімняй, разглядаецца ў агульным кантэксце сацыялізацыі дзіцяці ў плане зносінах з дарослымі, аднагодкамі, уліку асаблівасцей агульнай сітуацыі сацыяльнага развіцця.

ВЫКАРЫСТАНАЯ ЛІТАРАТУРА

Амонашвили Ш.А. Психологические особенности усвоения второго языка младшими школьниками // научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. – М.: Русский язык, 1986. – С. 25 – 33.

Андреева Е.Г. О некоторых особенностях развития речи детей в условиях двуязычия (из опыта работы дошкольных учреждений БССР) //Дошкол.восп.- 1978.- № 7.- С.28-33.

Бейн Б, Панарин И.А. Билингвистическое воспитание детей. Вновь обращаясь к Л. Выготскому и А. Лурия // Вопросы психологии. – 1994, № 3. – С. 68 – 81.

Богуш А.М. Методика обучения русскому языку в дошкольных учреждениях – Киев, 1990.

Зимняя И.А. Психологические основы формирования двуязычия //Русский язык в национальной школе. – 1984, № 3. – С. 27-29.

Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М., 1978.

Имедадзе Н.В. Управление процессом овладения вторым языком //Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии /под ред. И.И.Ильясова, В.Я.Ляудис. М., 1981. – С. 235-239.

Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык для говорящих по-русски. -- Мн., 1990.

Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М., 1997.

Лозка А.А. Беларусказнаўства – у дзіцячы садок і школу // Адукацыя і выхаванне. – 1996. - № 1. – С. 39-42.

Негневицкая Е.И., Шахнарович А.М. Язык и дети. – М., 1981.

Савельева Т.М. Тэарэтычныя праблемы білінгвізму. //Адукацыя і выхаванне. – 1995. - № 10. – С. 49-52.

Савельева Т.М. Спецыфіка беларуска-рускага двухмоўя ў малодшых школьнікаў Рэспублікі Беларусь // Адукацыя і выхаванне. – 1995. - № 12. – С. 43-46.

Сохин Ф.А., Негневицкая Е.И. Обучение русскому языку в национальном детском саду (психолого-педагогические проблемы) // Дошкол. восп. – 1984 - № 3. – С.30-36.

Старжинская НС. Беларуская мова ў дзіцячым садзе. – Мн., 1995.

Супрун А.Е. Содержание обучения русскому языку в белорусской школе. Мн., 1987.

Imedadze N. Psychological aspects of learning Russian as a second language in Georgia // Prospects. Vol. XVI. # 1. 1996. – P. 135 – 140.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ